

آثار انتظار و وظایف منتظران از منظر مقام معظم رهبری (مدظله العالی)^۱

محمود ملکی‌راد^۱

چکیده

اهمیت و جایگاه انتظار موجب شده تا در روایات از آن به برترین اعمال امت، بافضیلت‌ترین و بهترین عبادات و برترین جهاد امت، یاد شود. بر این اساس انتظار دارای آثار فردی و اجتماعی مختلفی است که در حوزه‌های مختلف دارای تأثیر است. با شناخت آثار و ابعاد مختلف انتظار و وظایف منتظران می‌توان در سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی برای آینده جامعه اسلامی به منظور احیای تمدن اسلامی از آن کمک گرفت. از این‌رو در نوشته پیش‌رو به این سؤال پاسخ داده می‌شود که «از منظر مقام معظم رهبری (مدظله العالی) انتظار چه آثاری دارد و منتظران دارای چه وظایفی‌اند؟ به این پرسش از این منظر تاکنون پاسخ داده نشده است. برای تبیین پاسخ به آثار مکتوب و منقول معظم له مراجعه گردیده و از روش توصیفی و تحلیلی بهره گرفته شده است. از مهم‌ترین نوآوری‌های این تحقیق، تبیین و تبویب آثار انتظار و وظایف منتظران براساس منظومه فکری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) است.

واژگان کلیدی

مهدویت، انتظار، منتظران، آثار، مقام معظم رهبری (مدظله العالی).

۱- تاریخ دریافت: ۹۹/۶/۱۷ تاریخ پذیرش: ۹۹/۸/۱۳

۱. عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی قم، ایران (m.malekirad@isca.ac.ir).

مقدمه

اندیشه مهدویت در فرهنگ شیعی به علت گره خوردن آن با اعتقاد به امام حی و غایب از اهمیت و جایگاه ممتازی برخوردار است و دارای ظرفیت‌ها، کارکردها و آثار متعددی است؛ و در حوزه‌های فردی و اجتماعی آثار و پیامدهای بسیاری دارد. بیشترین آثار و کارکردهای مهدویت، با بحث «انتظار» گره خورده است. انتظار فرج موجب آمادگی جامعه در حوزه‌های مختلف اعتقادی و فکری، اخلاقی و تربیتی، فرهنگی و اجتماعی و سیاسی است؛ و موجب می‌شود تا آرمان‌گرایی و نشاط و پویایی و وظیفه‌شناسی و روح امید در افراد زنده شود. اهمیت و جایگاه مقوله انتظار موجب گردیده تا این مسئله همواره مورد توجه اندیشمندان اسلامی به خصوص شیعه قرار گیرد و حرکت‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی را براساس آن پی‌ریزی نمایند. بی‌شک بررسی دیدگاه عالمان اسلامی و تبیین ابعاد مختلف انتظار در منظومه فکری آنان، علاوه بر آثار اجتماعی و سیاسی آن، در ارائه الگو برای نسل جدید، دارای تأثیر بسیاری خواهد بود. در زمینه این پژوهش به طور پردازش مستقیم به موضوع یاد شده، کاری صورت نگرفته است. روش تحقیق در این مقاله تحلیلی و توصیفی است و جمع‌آوری اطلاعات از طریق کتابخانه و نرم‌افزار با مراجعه به بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) صورت خواهد گرفت. بر این اساس در نوشته پیش‌رو بعد از مفهوم‌شناسی انتظار، در دو مبحث: ۱. آثار انتظار، ۲. وظایف منتظران؛ از منظر مقام معظم رهبری (مدظله العالی) مورد بررسی قرار داده می‌شود.

انتظار

انتظار در لغت به معنی ترقب و توقع چیزی داشتن (ابن منظور، ۱۴۱۴: ج ۱، ۴۲۴؛ زبیدی، ۱۴۱۴: ج ۲، ۳۱) و چشم به راه بودن چیزی است؛ و در تعریف اصطلاحی، انتظار عبارت است از یک حالت قلبی و روحی که موجب آمادگی فرد برای چیزی که در انتظارش است حکایت می‌کند (موسوی اصفهانی، ۱۴۲۸: ج ۲، ۱۵۲). «انتظار یعنی ترقب، یعنی مترصد یک حقیقتی که قطعی است، بودن؛ این معنای انتظار است (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۴/۱۸).^۱ منتظر کسی است که در خود آمادگی لازم برای ظهور امام زمان علیه السلام را ایجاد می‌کند. این آمادگی باعث می‌شود تا وی از حالت روحی مناسبی برخوردار باشد و با تلاش و مجاهدت خود را برای رسیدن به آینده‌ای روشن آماده نگه دارد. با این وصف انتظار از سنخ تلاش و عمل و تکاپو و

1. <http://farsi.khamen ei.ir/speech-content?id=12889>

تحرک است. «انتظار يك عمل است، يك آماده‌سازی است، يك تقویت انگیزه در دل و درون است، يك نشاط و تحرك و پویایی است در همه زمینه‌ها... انتظار يك عمل است بی‌عملی نیست» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۶/۲۹).^۱ انتظار از «کلیدواژه‌های اصلی فهم دین و حرکت اساسی و عمومی و اجتماعی امت اسلامی به سمت اهداف والای اسلام است» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۳۹۰/۴/۱۸).^۲

در نهایت در جمع‌بندی معنای اصطلاحی انتظار می‌توان گفت:

انتظار به معنای اشتیاق انسان، برای دست‌رسی به وضعی برتر و بالاتر است و این حالتی است که بشر همیشه باید در خود حفظ کند و پیوسته در حال انتظار فرج الهی باشد (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۵/۱۰/۶).^۳

مبحث اول: آثار انتظار

انتظار در فرهنگ اسلامی به خصوص با رویکرد شیعی، دارای آثار مختلفی است. برخی از مهم‌ترین آثار انتظار که در منظومه فکری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی)، بدان‌ها توجه بیشتری شده، عبارتند از:

۱. امیدآفرینی

امید به بهروزی خواست مشترک همه انسان‌ها است و زمان و مکان نمی‌شناسد و در همه ملل و اقوام یافت می‌شود. برای تحقق روح امید و تثبیت آن در مردم، عناصر و مکانیسم‌هایی لازم و ضروری است. در رویکرد اسلامی، انتظار و مهدویت - امام مهدی عج - تحقق بخش وعده‌ای است که خداوند به صالحان و متقیان داده و ایده‌آل تمام انبیا توسط وی به منصف ظهور خواهد رسید. از این رو این اندیشه مهم‌ترین و تأثیرگذارترین عناصر و مکانیسم‌های ایجاد روح امید را در بطن خویش دارد. زیرا وعده پیروزی حق بر باطل و بر چیده شدن بساط ظلم و ستم و گسترش صلح و عدل و عدم انقیاد در برابر حاکمان ظلم و جور و گسترش امنیت، رفاه، پیشرفت و ترقی و بالا رفتن سطح فرهیختگی انسان‌ها و... که وعده تحقق آن در این اندیشه مطرح شده، موجب می‌شود تا مردم در انتظار آینده‌ای بهتر بوده و روح امید در آنان زنده و به آینده امیدوار شوند. در روایات اسلامی از چنین امید و آرزوی تحقق این ایده مقدس،

1. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3308>

2. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=12889>

3. <http://farsi.khamenei.ir/news-content?id=17917>

به انتظار فرج یاد شده است. شهید مطهری علیه السلام در این زمینه می نویسد:

انتظار فرج از یک اصل کلی اسلامی و قرآنی دیگر استنتاج می شود و آن اصل حرمت یأس از روح الله است. مردم مؤمن به عنایات الهی، هرگز و در هیچ شرایطی امید خویش را از دست نمی دهند و تسلیم یأس و ناامیدی و بیهوده‌گرایی نمی‌گردند. امید و آرزوی تحقق این نوید کلی جهانی انسانی در زبان روایات اسلامی انتظار فرج خوانده شده است (مطهری، ۱۳۹۲: ج ۲۴، ۴۰۶).

از دیدگاه شهید مطهری علیه السلام خوشبینی به آینده از مشخصات انتظار است:

انسان بالفطره در راه تکامل فکری و اخلاقی و معنوی پیش می‌رود... آینده‌ای بس روشن و سعادت بخش و انسانی که در آن شر و فساد از بیخ و بُن برکنده خواهد شد در انتظار بشریت است. این نظریه الهامی است از دین، نوید مقدس قیام و انقلاب مهدی موعود در اسلام در زمینه این الهام است (همان: ۴۳۴).

نگاه به انتظار از این منظر مورد توجه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) نیز قرار داده شده و در مناسبت‌های مختلف به خصوص در سخنرانی‌های ایام نیمه شعبان، بیشتر بدان پرداخته‌اند. ایشان با اشاره به اهمیت و نقش انتظار در ایجاد امید می‌فرماید:

ما منتظریم یعنی این امید را داریم که با تلاش و مجاهدت و پیگیری، این دنیایی که به وسیله دشمنان خدا و شیاطین، از ظلمات جور، طغیان و... پر شده است در سایه تلاش و فعالیت بی‌وقفه ما به یک جهانی تبدیل خواهد شد که در آن انسانیت و ارزش‌های انسانی محترم است (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۶۹/۱۲/۱۱).^۱

اساساً امید با انتظار، عجین شده و همراه آن است. «انتظار یعنی دل سرشار از امید بودن نسبت به پایان راه زندگی بشر...» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۱۱/۳۰).^۲

بر این اساس «اعتقاد به مهدویت... امید را در دل‌ها زنده می‌کند؛ هیچ وقت انسانی که معتقد به این اصل است ناامید نمی‌شود؛ چرا؟ چون می‌داند یک پایان روشن حتمی وجود دارد» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۶/۹/۲۵).^۳ امید ناشی از باور به مهدویت و انتظار «موجب می‌شود انسان تلاش و حرکت کند، پیش ببرد، مبارزه کند و زنده بماند. فرض کنید ملتی در زیر سلطه ظالمانه قدرت مسلطی قرار دارد و هیچ امیدی ندارد؛ این ملت مجبور است

1. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2430>

2. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2586>

3. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=1192>

تسلیم شود. ... اما اگر این ملت و جماعت، امیدی در دل شان باشد و بدانند که عاقبت خوبی حتماً وجود دارد، چه می کنند؟ طبیعی است که مبارزه خواهند کرد ... و اگر مانعی در راه مبارزه وجود داشته باشد، آن را برطرف خواهند کرد. ... ملتی که در دلش خورشید امید به آینده و زندگی و لطف و مدد الهی می درخشد، هرگز تسلیم و مرعوب نمی شود. ... عقیده به امام زمان علیه السلام هم در باطن فرد، هم در حرکت اجتماع و هم در حال و آینده، چنین تأثیر عظیمی دارد» (بیانات آیت الله خامنه ای، ۱۳۷۴/۱۰/۱۷).^۱ در نتیجه با وجود امید می توان همه بن بست ها و گره ها را گشود. «وقتی در نهایت زندگی انسان، در مقابله با این همه حرکت ظالمانه و ستمگرانه، خورشید فرج ظهور خواهد کرد، پس در بن بست های جاری زندگی هم همین فرج متوقع و مورد انتظار است. این درس امید به همه انسان ها است» (بیانات آیت الله خامنه ای، ۱۳۸۴/۶/۲۹).^۲

«منتظر فرج هستیم، خود این انتظار، فرج است ... امید بخش است ... از نومیادی جلوگیری می کند؛ امید می دهد» (بیانات آیت الله خامنه ای، ۹۳/۳/۲۱).^۳ «امروز ملت ایران به آینده امیدوار است و با امید و با نشاط حرکت می کند ... این نتیجه انتظار فرج است» (بیانات آیت الله خامنه ای، ۱۳۸۴/۶/۲۹).^۴ پس «ما منتظریم یعنی این امید را داریم که با تلاش و مجاهدت و پیگیری، این دنیایی که به وسیله دشمنان خدا و شیاطین از ظلمات جور، طغیان و ... پر شده در سایه تلاش و فعالیت بی وقفه ما، یک روز به جهانی تبدیل خواهد شد که در آن انسانیت و ارزش های انسانی محترم است» (بیانات آیت الله خامنه ای، ۱۳۶۹/۱۲/۱۱).^۵ بنابراین امید ناشی از باور به مهدویت و انتظار را باید از عوامل مهم مبارزه با ظلم بر شمرد. «امید موجب می شود که انسان به مبارزه بپردازد و راه را باز کند و پیش برود» (بیانات آیت الله خامنه ای، ۱۳۸۴/۶/۲۹).^۶ در نتیجه «اگر این امید در دل انسان وجود داشته باشد، به نظر او قدرت نمایی صوری قدرتمندان، پوچ خواهد بود» (بیانات آیت الله خامنه ای، ۱۳۷۴/۱۰/۱۷).^۷ از نظر حضرت آیت الله خامنه ای (مد ظله العالی) یأس و ناامیدی نخبگان عامل مؤثر تسلیم

1. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2780>
2. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3308>
3. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=26683>
4. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3308>
5. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2430>
6. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=330>
7. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2780>

در مقابل ظلم و ستم است. «مجموعه بزرگی از نخبگان که سررشته کار دنیا در دست آنهاست، اسیر یأس و ناامیدی اند و این یأس و ناامیدی را به ملت‌های خود سرریز می‌کنند و آنها را از این‌که بتوانند نقشه ظالمانه و شیطانی امروز دنیا را عوض کنند، مأیوس می‌کنند... آن چیزی که انسان‌ها را وادار به کار و حرکت می‌کند نور و نیروی امید است. اعتقاد به مهدی موعود علیه السلام دل‌ها را سرشار از نور امید می‌کند» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۱/۷/۳۰). بنابراین «امام مهدی علیه السلام ذخیره امید بشریت است. اگر این امید در دل انسان وجود داشته باشد، به نظر او قدرت‌نمایی صوری قدرتمندان، پوچ و حضور قدرتمندانه آنها در عرصه‌های بازیگری جهانی در خور استهزاء خواهد آمد» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۱۰/۲).^۱

۲. حرکت، نشاط و پویایی

حرکت و نشاط و پویایی یکی دیگر از آثار انتظار است که در آراء و اندیشه‌های حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) متجلی است. از دیدگاه معظم له «انتظار» موجب می‌شود تا پویایی و تحرک و نشاط در حوزه‌های مختلف و در همه زمینه‌ها به وجود آید. ایشان با تأکید بر این مطلب در این باره می‌فرماید:

انتظار ... یک نشاط و تحرک و پویایی است در همه زمینه‌ها ... انتظار فرج داشته باشید و بدانید که این فرج، محقق خواهد شد، مشروط بر این‌که شما انتظارتان، انتظار واقعی باشد، عمل باشد، انگیزه باشد، حرکت باشد (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۶/۲۹).^۲

از دیدگاه ایشان حرکت و نشاط از برکات باور به مهدویت و انتظار است. «یکی از برکات اعتقاد به مهدویت این است که انسان احساس اطمینان می‌کند، احساس قوت قلب می‌کند؛ احساس قدرت می‌کند» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۶/۲۹).^۳ بر این اساس باور به مهدویت و انتظار را باید رمز حرکت و تلاش شیعه دانست. «وقتی به شما می‌گویند انتظار بکشید، یعنی این وضعیتی که امروز رنج‌تان می‌دهد و دل‌تان را به درد می‌آورد ابدی نیست و تمام خواهد شد؛ ببینید چقدر انسان حیات و نشاط پیدا می‌کند؛ این نقش اعتقاد به امام زمان علیه السلام است» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۱۰/۱۷).^۴

1. <http://farsi.khamenei.ir/news-content?id=1223>

2. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3308>

3. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3308>

4. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2780>

۳. فرج و گشایش

در روایات، انتظار با لفظ «فرج» همراه و قرین شده است (صدوق، ۱۳۵۹: ج ۱، ۲۸۷، ۳۲۰، ۳۳۷ و ۳۷۷؛ ج ۲، ۶۴۴). این همراهی معنای لطیفی دارد که بر مبنای آن فرج و گشایش در امور و باز شدن گره‌های موجود در زندگی بشریت مدنظر است. این نکته در آراء و اندیشه‌های حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) نیز مورد توجه قرار داده شده است. تفسیری که ایشان از «فرج» ارائه می‌دهد، راهگشای همه مشکلات و گره‌ها می‌تواند باشد. بر طبق این دیدگاه، فرج و گشایش دارای مراتب مختلف است که ظهور حضرت ولی عصر^{علیه السلام} و تشکیل حکومت جهانی، مرتبه اعلاء و نهایی آن است؛ و در مراتب پایین‌تر فرج و گشایش، شامل گشودن همه بن‌بست‌های زندگی است. بنابراین باور به مهدویت و انتظار می‌تواند راهگشای همه بن‌بست‌ها و همه گره‌ها باشد. بنابراین «انتظار فرج یعنی انتظار گشایش از کار انسانیت، امروز کار انسانیت در گره‌های سخت، پیچیده و گره خورده است... امروز فرهنگ مادی به زور به انسان‌ها تحمیل شده است؛ این یک گره است. امروز در سطح دنیا تبعیض انسان‌ها را می‌آزارد، این گره بزرگی است... فرج یعنی باز شدن این گره‌ها» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۶۰/۳/۲۹).

«وقتی به ما می‌گویند منتظر فرج باشید، فقط این نیست که منتظر فرج نهایی باشید؛ بلکه معنایش این است که هر بن‌بستی قابل گشودن است. فرج یعنی گشایش، مسلمان با درس انتظار، فرج می‌آموزد و تعلیم می‌گیرد که هیچ بن‌بستی در زندگی بشر وجود ندارد که نشود آن را باز کرد و لازم باشد که انسان ناامید دست روی دست بگذارد و بنشیند و بگوید دیگر کاری نمی‌شود کرد... این درس انتظار واقعی به همه انسان‌هاست؛ لذا انتظار فرج را افضل اعمال دانسته‌اند» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۶/۲۹).^۱

بر طبق این دیدگاه «فرج» به گشایش و گره‌گشایی تفسیر شده است. «فرج یعنی چه؟ یعنی گشایش، کی انسان انتظار فرج دارد؟ انتظار گشایش دارد؟ وقتی یک فروبستگی‌ای وجود داشته باشد، وقتی گرهی هست، وقتی مشکلی هست. در زمینه وجود مشکل انسان احتیاج پیدا می‌کند به فرج...» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۷/۵/۲۷).^۲

تقویت روحیه انتظار می‌تواند در بر طرف نمودن مشکلات جامعه اسلامی مفید و مؤثر باشد.

1. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3308>

2. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3644>

«حقیقتاً روحیه انتظار و روحیه ارتباط با ولی عصر علیه السلام و منتظر ظهور بودن و منتظر آن روز بودن، یکی از بزرگ‌ترین دریچه‌های فرج برای جامعه اسلامی است» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۳/۳/۲۱).^۱

با توجه به پیوند انتظار با فرج، ضروری است روح انتظار همواره در ملت زنده و پابرجا بماند. «ما امروز برای انتظار باید باب به خصوصی در زندگی خود باز کنیم؛ حقیقتاً ملت ما باید روح انتظار را به تمام معنا در خود زنده کند (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۶۹/۱۲/۱۱).^۲

۴. پیشرفت و تعالی

پیشرفت و تعالی، لازمه تفسیری است که از منظر آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) در باره انتظار فرج ارائه گردید. براساس تفسیر یاد شده، انتظار فرج به معنای عدم تسلیم شدن در مقابل مشکلات و سختی‌هاست. براساس آن فرد منتظر در صدد برخورد آمد تا گره‌های موجود هرچند بزرگ باشند را باز کند؛ در نتیجه با این اعتقاد می‌توان به پیشرفت‌های مهم و غیرقابل تصویری دست یافت. معظم‌له در این باره می‌فرماید:

هرچه دل‌ها با مقوله مهدویت آشنا شود و انس پیدا کند و حضور آن بزرگوار برای ما ... محسوس تر شود ... این برای دنیای ما و برای پیشرفت ما به سمت آن اهداف بهتر خواهد بود» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۴/۱۸).^۳

در سخنی دیگر با تأکید بر نقش انتظار در پیشرفت و تعالی ملت ایران می‌فرماید: ما ملتی منتظر هستیم، ملتی که به امید پیشرفت و موفقیت، اقدام و تلاش و انقلاب کرد و موفق شد (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۶۹/۱۲/۱۱).^۴

۵. خودسازی و اصلاح فرد و جامعه

اعتقاد به مهدویت موجب می‌شود تا جامعه منتظر در تربیت خویش بکوشد و صفات نیک و اخلاق حسنه را در خود نهادینه کند؛ زیرا اعتقاد به حضور دائمی امام عصر علیه السلام در زندگی مردم و عرضه اعمال بر آن حضرت موجب می‌شود تا هر یک از معتقدین به امام، نظارت او را در زندگی فردی و اجتماعی خودش با همه وجود احساس نماید و از این راه افراد به تکامل روحی لازم

1. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=26683>

2. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2430>

3. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=12889>

4. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2430>

می‌رسند و در نتیجه خودسازی اجتماعی در جامعه منتظران نهادینه می‌شود. بنابراین اعتقاد به مراقبت امام در زندگی موجب می‌شود تا همه معتقدان در یک حال مراقبت دائمی فرو روند و به هنگام ورود در هر کار به نظارت امام بر خود توجه نمایند. بنابراین خودسازی فردی و اجتماعی را می‌توان از کارکردهای مهدویت و انتظار برشمرد. شهید مطهری علیه السلام در این باره می‌گوید:

از مجموع آیات و روایات استفاده می‌شود که ظهور امام مهدی علیه السلام آخرین حلقه از حلقات مبارزات حق و باطل است که به پیروزی اهل حق منتهی خواهد شد. سهیم بودن جامعه در این سعادت موعود، بسته به این است که افراد از ایمان کافی برخوردار باشند، و علیرغم رواج ظلم و فساد، زمینه‌های پرورش اهل ایمان و یاران ویژه نیز فراهم گردد تا به محض ظهور امام به آن حضرت بپیوندند. بی‌شک پرورش چنین یارانی مستلزم تشکیل جامعه‌ای پاک و با ایمان است (مطهری، ۱۳۹۲: ج ۲۴، ۴۳۷-۴۳۸).

بنابراین می‌توان گفت: از سویی اعتقاد به ظهور امام مهدی علیه السلام مستلزم وجود جامعه‌ای مناسب برای تربیت و پرورش انسان‌های مؤمن است؛ و از سوی دیگر تحقق چنین جامعه‌ای در گرو اصلاح دائم در زمینه‌های مختلف خواهد بود. پس می‌توان اعتقاد به مهدویت و انتظار ظهور را یکی از عناصر تأثیرگذار برای اصلاحات فردی و اجتماعی برشمرد.

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) با تأکید بر این نکته در این باره می‌فرماید:

انتظار ایجاب می‌کند که انسان خود را به آن شکلی، به آن صورتی، به آن هیئت و خلقی نزدیک کند که دوران مورد انتظار، آن خلق و آن شکل و آن هیئت متوقع است. این لازمه انتظار است... بناست در آن دوران منتظر عدل باشید، حق باشید، اخلاص باشید،... ما که منتظر هستیم باید خودمان را به این امور نزدیک کنیم... انتظار یک چنین حالتی را به وجود می‌آورد (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۴/۱۸).^۱

۶. ظلم ستیزی

یکی دیگر از آثار انتظار، ظلم ستیزی و پایداری در مقابل ظلم و ستم است. بر طبق آموزه مهدویت و انتظار، پیروزی نهایی حق در آخرالزمان محقق خواهد شد. در این راستا ظلم ستیزی و عدالت گستری یکی از اهداف مهم قیام حضرت مهدی علیه السلام است. براساس این باور امام مهدی علیه السلام با ظهور خویش، با مظاهر مختلف ظلم و جور مبارزه خواهد نمود و همه قدرت‌ها را

1. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=12889>

نفی و به آنان پشت می‌کند. این آموزه موجب می‌شود روح مبارزه با ظلم در رگ‌های منتظران به جوشش درآید و در نتیجه با هر حکومت و نظامی ظالمانه‌ای به مبارزه برخوانند خواست. طبعاً این ایده راهکار مناسبی است تا مردم را در عصر غیبت در برابر حاکمان جبار پایدار نگه دارد و به جهاد و پیکار برانگیزد و هرگونه همکاری و هماهنگی با عوامل ظلم و ستم را منتفی بداند و در صدد مبارزه با آن باشد. نمونه بارز آن انقلاب اسلامی ایران است که به تبعیت از اندیشه مهدویت و انتظار راه جدیدی را فراروی مستضعفان جهان گشود و با ظالمان و ستمگران در افتاد.

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) با تأکید بر این نکته، در این باره می‌فرماید:

امروز ما انتظار فرج داریم، یعنی منتظریم که دست قدرتمند عدالت‌گستری بیاید و این غلبه ظلم و جور را که همه بشریت را تقریباً مقهور خود کرده است، بشکند و این فضای ظلم و جور را دگرگون کند و نسیم عدل را بر زندگی انسان‌ها بوزاند، تا انسان‌ها احساس عدالت کنند (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۷/۵/۲۷).^۱

در سخن دیگر با تأکید بر اهمیت نور امید که از باور به مهدویت و انتظار به وجود می‌آید که برای مبارزه با ظلم دارای تأثیر است؛ می‌فرماید:

اعتقاد به مهدی موعود علیه السلام دل‌ها را سرشار از نور امید می‌کند. برای ما که معتقد به آینده حتمی ظهور مهدی موعود علیه السلام هستیم، این یأسی که گریبان‌گیر بسیاری از نخبگان دنیاست، بی‌معناست. ما می‌گوییم نخیر، می‌شود نقشه سیاسی دنیا را عوض کرد؛ می‌شود با ظلم و مراکز قدرت ظالمانه درگیر شد و در آینده نه فقط این معنا امکان‌پذیر است، بلکه حتمی است... جوانان و روشنفکران و عموم ملت ما با اعتقاد به ظهور مهدی علیه السلام این اعتقاد راسخ را در دل خود پرورش می‌دهند که نظم ظالمانه جهانی، قابل زوال است و ابدی نیست؛ می‌شود با آن مبارزه و در مقابل آن ایستادگی کرد (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۱/۷/۳۰).^۲

۷. انسجام بخشی و ایجاد وفاق و همبستگی اجتماعی

همبستگی و وفاق، اساس زندگی اجتماعی است و زوال آن موجب فرو ریزی ساخت جامعه و از هم پاشیدگی حیات اجتماعی است (آلن بیرو، ۱۳۷۵: ۶۵-۶۶). از دیدگاه جامعه‌شناسان وفاق و اتحاد یکی از کارکردهای مهم دین است. «امیل دورکیم» نقش حیاتی دین را ایجاد

1. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3644>

2. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3149>

همبستگی و انسجام اجتماعی می‌داند. او می‌گوید:

مناسک دین برای کارکرد درست زندگی اخلاقی ما، همان اندازه ضرورت دارند که خوراک برای حفظ زندگی جسمانی ما لازم است؛ زیرا از طریق همین مناسک گروه خود را تأیید و حفظ می‌کند (همیلتون، ۱۳۹۷: ۱۷۹).

با توجه به این که دین اسلام با همه ظرفیت‌هایش در اندیشه مهدویت متبلور است، لذا این اندیشه در حوزه‌های مختلف فکری، فرهنگی، دینی، سیاسی و اجتماعی موجب تحول می‌شود؛ طبعاً از این اندیشه می‌توان در ایجاد ارزش‌ها و به دنبال آن در ایجاد پیوند و اعتماد عمومی و احساس هویت جمعی و در وفاق و انسجام اجتماعی بهره گرفت. زیرا به وسیله آن می‌توان خرده فرهنگ‌ها و فرهنگ‌های مختلف را به همدیگر پیوند داد و فرهنگ مشترکی را در بین معتقدین به آن ایجاد نمود. روشن است التزام جامعه به ارزش‌های مشترک موجب می‌شود پیوند و اعتماد در بین مردم به وجود آید و به دنبال آن وفاق و انسجام در بین مردم تقویت می‌شود.

شیوه و مکانیسم تأثیرگذاری این اعتقاد در اتحاد و همبستگی و انسجام عمومی مبتنی بر چند عامل است:

الف) منجی باوری و موعودگرایی

یکی از اعتقادات مشترک ادیان به خصوص ادیان الهی اعتقاد به ظهور منجی در آخرالزمان است. خود این اعتقاد می‌تواند در میان جوامع بشری وحدت‌زا باشد و پیروان همه ادیان را حول محور این باور جمع نماید و موجب اتحاد و انسجام پیروان ادیان شود.

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) با تأکید بر این مطلب که باور به منجی و مهدویت وجه مشترک همه مردم جهان است می‌فرماید:

همه ادیان و مذاهب، عقیده دارند که یک منجی و یک دست مقتدر الهی در مقطعی از تاریخ خواهد آمد و در نجات بشر از ظلم و جور، معجزه‌گری خواهد کرد (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۱۰/۱۷).^۱

از این منظر مهدویت تحقق بخش آرمان همه پیامبران الهی است. «آن چیزی که مهدویت مبشر آن هست، همان چیزی است که همه بعثت‌ها برای خاطر آن آمدند» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۴/۱۸).^۲

1. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2780>

2. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=12889>

بنابراین «وجود مقدس حضرت بقیة الله علیه السلام استمرار حرکت نبوت‌ها و دعوت‌های الهی است از اول تاریخ تا امروز، ... بشر به پیامبر و به دعوت الهی و به داعیان الهی احتیاج داشته است و این احتیاج تا امروز باقی است ... آن داعیان الهی امروز سلسله‌شان قطع نشده است. وجود مقدس بقیة الله الاعظم علیه السلام ادامه سلسله داعیان الهی است ... شما امروز همان دعوت ابراهیم، همان دعوت موسی، همان دعوت عیسی، همان دعوت همه پیامبران و مصلحان الهی و دعوت پیامبر خاتم را در وجود حضرت بقیة الله علیه السلام مجسم می‌بینید. این بزرگوار وارث همه آنهاست و دعوت و پرچم همه آنها را در دست دارد و دنیا را به همان معارفی که انبیا در طول زمان آورده‌اند و به بشر عرضه کرده‌اند؛ فرا می‌خواند» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۶/۲۹).^۱ در نتیجه «اگر مهدویت نباشد، معنایش این است که همه تلاش انبیا، همه این دعوت‌ها، این بعثت‌ها، این زحمات طاقت‌فرسا، این همه‌اش بی‌فایده باشد، بی‌اثر بماند» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۴/۱۸).^۲

با این وصف اگر گفته شود همه بشریت در انتظار ظهور امام زمان علیه السلام به سر می‌برند، سخن درستی است. «امام زمان علیه السلام رمز عدالت و مظهر قسط الهی در زمین است به همین جهت است که همه بشریت انتظار ظهور آن حضرت را می‌کشند ... موضوع امام زمان علیه السلام با این دید، نه مخصوص شیعه و نه حتی مخصوص مسلمین است؛ بلکه انتظاری در دل همه قشرهای بشر و ملت‌های عالم است. امیدی است در دل بنی‌آدم، که تاریخ بشریت به سمت صلاح حرکت می‌کند» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۱۱/۱۸).^۳ در سخن دیگری با تأکید بر این مطلب می‌فرماید:

امام مهدی علیه السلام ذخیره امید بشریت است (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۱۰/۲).^۴

بنابراین باور به منجی موعود (مهدویت و انتظار) باوری جهانی است که می‌تواند وحدت‌بخش در میان همه بشریت باشد و انسجام و همبستگی اجتماعی جهانی را تحکیم بخشد. «بشریت با عطش تمام منتظر امام زمان علیه السلام است و می‌خواهد مهدی موعود علیه السلام بیاید و چشم انتظار آن حضرت است؛ برای این است که او بیاید تا دنیا را از عدل و داد پر کند» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۱۰/۱۷).^۵

1. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3308>

2. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=12889>

3. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2653>

4. <http://farsi.khamenei.ir/news-content?id=1223>

5. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2647>

ب) اعتقاد به مهدویت در اسلام

مصدق منجی موعود در اسلام در قالب اعتقاد به مهدویت متجلی شده است. این اعتقاد ریشه در تاریخ اسلام دارد و از مختصات عقائد شیعه به تنهایی نیست. بلکه همه فرق و مذاهب اسلامی بر آن پایبندند و به روایاتی که از سوی رسول خدا ﷺ وارد شده، استدلال می‌کنند. در نتیجه همه مذاهب اسلامی به آن باور دارند. بنابراین چنین اعتقادی در دین اسلام به عنوان فصل مشترک مذاهب اسلامی می‌تواند همه آنها را حول محور خود گرد هم آورد و موجب وحدت و انسجام امت اسلامی شود.

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) با تأکید بر این مطلب که باور به مهدویت وجه مشترک همه مذاهب اسلامی است می‌فرماید:

مسئله مهدویت در اسلام هم جزو مسلمات است، یعنی مخصوص شیعه نیست. همه مذاهب اسلامی غایت جهان را که اقامه حکومت حق و عدل به وسیله مهدی علیه السلام است؛ قبول دارند. روایات معتبر از طرق مختلف در مذاهب گوناگون، از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و از بزرگان نقل شده است. بنابراین هیچ تردیدی در آن نیست (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۴/۱۸).^۱

«فقط مردم شیعه نیستند که منتظر مهدی موعود علیه السلام هستند، بلکه انتظار منجی و مهدی علیه السلام متعلق به همه مسلمانان است» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۶/۲۹).^۲ گرچه ممکن است در برخی از جزئیات و خصوصیات بین شیعه و سایر مسلمین اختلاف نظر باشد، اما در اصل باور به مهدویت، اختلافی بین مذاهب اسلامی وجود ندارد؛ زیرا روایت «يَمْلَأُ الْأَرْضَ قِسْطًا وَعَدْلًا كَمَا مِلَّتْ جَوْرًا وَظُلْمًا» (صدوق، ۱۳۹۵: ج ۱، ۱۳۹)؛ که درباره ظهور امام مهدی علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده؛ در بین مسلمانان متواتر است و همه فرق اسلامی آن را قبول دارند. بنابراین جمع شدن مسلمان حول محور این اعتقاد فصل مشترکی را در میان همه فرق اسلامی به وجود می‌آورد و از این راه موجب تحکیم اتحاد و انسجام در جوامع اسلامی خواهد شد.

ج) اعتقاد به مهدویت با رویکرد امامیه

شیعه امامیه ضمن پذیرش نگاه ادیان به منجی و مذاهب اسلامی به مهدویت، در این

1. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=12889>

2. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3308>

زمینه دارای اعتقادات مخصوص به خود نیز هست. «فرق شیعه با دیگران این است که شیعیان آن منجی را با نام نشان، با خصوصیات گوناگون می‌شناسند» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۶/۲۹).^۱

یعنی شیعه علاوه بر اعتقاد به اصل منجی و مهدی علیه السلام او را با خصوصیاتش نیز می‌شناسد. «ما علاوه بر اعتقاد به اصل وجود مهدی علیه السلام و این که کسی خواهد آمد و دنیا را از عدل و داد پر خواهد کرد، شخص مهدی علیه السلام را هم می‌شناسیم و نام و کنیه و پدر و مادر و تاریخ ولادت و کیفیات غیبت و اصحاب نزدیک و حتی بعضی از کیفیات هنگام ظهور او را نیز می‌دانیم» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۶۸/۱۲/۲۲).^۲ در نتیجه «به همین دلیل است که توسلات شیعه زنده‌تر، پرشورتر، بامعناتر و با جهت‌تر است» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۱۰/۱۷).^۳ براساس این رویکرد باور به مهدویت و انتظار می‌تواند همه فرق شیعه را گرد هم جمع کند و انسجام و هم‌بستگی اجتماعی در میان‌شان به وجود آورد. بنابراین از دیدگاه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) باور به مهدویت و انتظار در سه سطح: الف) برون‌دینی با اعتقاد به منجی موعود؛ ب) درون‌دینی با اعتقاد به مهدویت اسلامی؛ ج) درون‌مذهبی با اعتقاد به مهدویت شیعی، می‌تواند در ایجاد انسجام و هم‌بستگی اجتماعی نقش داشته باشد.

مبحث دوم: وظایف منتظران

گفته شد انتظار در فرهنگ اسلامی از اهمیت زیادی برخوردار و آثار بسیاری را دارا است. بنابراین منتظران وظایفی را در قبال انتظار خواهند داشت. این وظایف را می‌توان از روایاتی که در صدد ترسیم وضعیت غیبت کبری و عصر غیبت برآمده‌اند؛ به دست آورد. برخی از مهم‌ترین وظایف منتظران که در منظومه فکری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی)، بدان‌ها توجه بیشتری شده، عبارتند از:

۱. تحکیم باورهای دینی

تحکیم باورهای دینی یکی از وظایف مهم منتظران به‌شمار می‌رود. زیرا تقویت باورهای دینی موجب خواهد شد تا آنان از گمراهی و حیرت در عصر غیبت نجات یابند و به‌فهم درست

1. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3308>

2. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2276>

3. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2780>

از ویژگی‌های عصر غیبت و امامت و رهبری دست پیدا کنند. در روایتی از امام علی علیه السلام به این مطلب اشاره شده که برخی از مردم در عصر غیبت دچار حیرت و گمراهی می‌شوند. از آن حضرت در این زمینه نقل شده:

... پس از غیبت (قائم) وضعی پیش می‌آید که جز دوستان مخلص ما و مؤمنین پاک سرشت که نور ایمان و محبت ما در لوح دل‌شان نقش بسته، کسی در عقیده دینی خود ثابت نمی‌ماند... (نعمانی، ۱۳۹۷: ۶۱).

در این راستا منتظران راستین از چنان باوری برخوردارند که ایمان با تمام حقیقتش در قلب‌شان رسوخ می‌کند به گونه‌ای که طولانی شدن زمان غیبت، هرگز از باورشان نسبت به امام زمان علیه السلام نمی‌کاهد. به این مطلب در روایات نیز اشاره شده است. امام عسکری علیه السلام به احمد بن اسحاق بن سعد اشعری فرمود:

ای احمد به خدا قسم (فرزندم) غیبتی خواهد داشت که جز آنها که خداوند در اعتقاد به امامت او استوارشان کرده و برای دعا در تعجیل فرجش موفق‌شان کرده، کسی دیگر از نابودی رهایی نخواهد یافت. به آن حضرت عرض کردم یا بن رسول الله، آیا غیبتش به طول می‌انجامد؟ فرمود: آری به خدا قسم، آن قدر طولانی می‌شود که بیشتر معتقدان به او، از اعتقادشان برمی‌گردند و فقط کسانی بر اعتقاد به او باقی می‌مانند که خداوند درباره ولایت ما از آنها پیمان گرفته و ایمان را در قلب‌شان راسخ کرده و مورد تأییدشان قرار داده است (حرعاملی، ۱۴۲۵: ج ۵، ۹۵).

در روایتی دیگر امام عسکری علیه السلام فرمود:

این پسر امام قائم پس از من است و آنچه از سنت‌های الهی در زمینه طول عمر و غیبت درباره پیامبران جاری شده است؛ درباره او جریان می‌یابد، تا جایی که به خاطر طولانی شدن غیبتش دل‌ها سخت و تیره می‌شود؛ و جز آنها که خداوند ایمان را در قلوب‌شان قرار داده و یاری‌شان کرده، کسی دیگر بر اعتقاد به او باقی نمی‌ماند (همان: ج ۳، ۴۸۸).

امام صادق علیه السلام از پدران بزرگوارش نقل کرده که در وصیت پیامبر صلی الله علیه و آله به امیرالمؤمنین علیه السلام آمده است که آن حضرت فرمود:

یا علی شگفت‌انگیزترین مردم از نظر ایمان و بلندمرتبه‌ترین‌شان از این جهت کسانی هستند که در آخرالزمان می‌آیند، پیامبر را ندیده‌اند، حجت خدا نیز از دیده ایشان پنهان است، آنها فقط از طریق روایات و نوشته‌هایی که به دست‌شان رسیده است، ایمان می‌آورند (صدوق، ۱۴۱۳: ج ۴، ۳۶۵).

در نتیجه منتظران واقعی «گنج‌هایی هستند گرانبها و ارزشمند، برتر از طلا و نقره، گنج‌هایی از معرفت و ایمان که با آن سرمایه بزرگ دین خدا و امام خویش را یاری می‌کنند» (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۶، ۲۳۹). آنان دارای ایمانی پایدار و مستحکم‌اند و به کمک آن از شك و دو دلی و تردید نجات می‌یابند و در مسیر یاری دین و زمینه‌سازی برای ظهور با صلابت پیش می‌روند. حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) با یادآوری اهمیت ایمان و باورهای دینی در این باره می‌فرماید:

به خدا توکل کنید، از خدا کمک بخواهید، ایمان دینی را در دل‌های خودتان راسخ کنید (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۱/۳۰).^۱

از دیدگاه معظم‌له تحکیم باورهای دینی و تثبیت ایمان در مردم امیدآفرین است. «ایمان دینی - که ملت به آن سخت پایبند است - به همت مجاهدان صبور و مقاوم به تدریج نقطه‌های روشنی در افق بسته و غم‌آلود پدید می‌آورد و امیدهایی می‌آفریند» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۱/۲۵).^۲ بنابراین از دیدگاه ایشان برای بنای آینده ایمان نقش مهم و اساسی دارد.

«اما آنچه برای بنای آینده‌ی ما لازم است: اولاً، تقویت ایمان دینی است که ستون اصلی کار است... باید ایمان دینی تقویت شود» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۳/۱۴).^۳ با تثبیت ایمان در یک ملت، خداوند نیز امدادهای مضاعف خویش را بر آنان خواهد فرستاد. «اگر ایمان دینی باشد، آن وقت خدای متعال وعده کرده است که همه قوانین طبیعت و تاریخ در خدمت این مقاومان قرار خواهد گرفت» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۷/۲۱).^۴ بنابراین «دین، ایمان دینی، توجه دینی، ضامن سعادت انسان است» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۹/۱/۱۷).^۵ پس لازم است منتظران با تحکیم باورها و ایمان دینی حرکت کنند و از سختی راه نهراسند. «ایمان دینی، آن معجزه‌گری است که قادر است اولاً: همه‌ی مردم را بسیج کند و بیاورد، ثانیاً: آنها را در صحنه نگه دارد، و ثالثاً: سختی‌ها را برای آنها هموار و آسان کند؛ هیچ ایمان دیگری این خصوصیت را ندارد. ایمان دینی می‌گوید شما اگر چنانچه فائق شدید و

1. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3276>
2. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3335>
3. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3341>
4. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3356>
5. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=9107>

پیش بردید، پیروزید؛ اگر کشته هم شدید، پیروزید؛ اگر زندان هم افتادید، پیروزید؛ چون به وظیفه عمل کردید. وقتی کسی یک چنین اعتقاد و ایمانی داشت، دیگر شکست برایش معنا ندارد؛ لذا وارد میدان می‌شود» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۹/۲۱).^۱

۲. شناخت امام زمان علیه السلام

از دیدگاه امامیه، امامت منزلتی الهی است که افراد خاصی از جانب خداوند و به نصب او، انتخاب شده و توسط پیامبر صلی الله علیه و آله به مردم معرفی شده‌اند که همه وظایف پیامبر صلی الله علیه و آله به جز منصب نبوت و رسالت را دارا هستند. امامت نیز هم چون نبوت از شعب و شعاع، اعتقاد به خداوند و از عقیده به توحید نشأت می‌گیرد و آن را می‌توان از مظاهر و تجلیات اسما و صفات الهی برشمرد؛ و همچون نبوت مظهر صفت هدایتگری الهی است. زیرا احتیاج به هدایت و راهنمایی در میان بشریت نیازی دائمی و همیشگی است و مختص به عصر نبوت نیست. بنابراین وجود هادی و راهنما برای جامعه بشری همواره ضروری و لازم است؛ پس همان طور که لطف الهی و حکمت او اقتضا می‌کند تا افرادی را به‌عنوان رسول و پیامبر برای هدایت انسان بفرستد، هم چنین لطف و حکمت او نیز اقتضا می‌کند تا افرادی را به‌عنوان جانشین پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله برای حفظ دین و شریعت او به مردم معرفی نماید تا دین و دستورات دینی بدون هیچ‌گونه تغییر و تحریف برای هدایت انسان باقی بماند. بر طبق استدلال یاد شده امامت باید تا روز قیامت استمرار داشته باشد و لازم است برای همه زمان‌ها امام وجود داشته باشد. زیرا نیاز به هادی و هدایت‌گری، نیاز دائمی و همیشگی انسان است. بنابراین همواره تا انسان وجود دارد این نیاز نیز باقی خواهد بود. با توجه به این نکته امام صادق علیه السلام فرمود:

امام آخرین فردی است که از دنیا می‌رود. تا کسی در مقام احتجاج با خداوند بر نیابد که او را بدون حجت رها کرده است (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ۲۵۴).

بعد از آن که ثابت شد وجود امام برای جامعه ضروری است و خداوند از سر لطف و حکمت خویش هادیانی را برای جامعه نصب و تعیین کرده است؛ در این صورت تعیین مصداق امام و خصوصیت و ویژگی آن به‌عهدہ دلیل نقلی گذاشته شده است. رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله متکفل این امر شده و تعداد امامان را با ذکر اسامی شان مطرح کرده‌اند، پیامبر صلی الله علیه و آله به امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود:

ائمه بعد از من دوازده نفرند اولی آنها یا علی تو هستی و آخرینش شان هم قائم است

1. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=18361>

که خداوند با دستان او مشارق و مغارب، زمین را فتح می کند (صدوق، ۱۳۹۵: ج ۱، ۲۸۲).

بر طبق دلیل نقلی امام مهدی علیه السلام به عنوان دوازدهمین و آخرین امام از فرزندان پیامبر صلی الله علیه و آله معرفی شده است. از رسول خدا صلی الله علیه و آله در این زمینه نقل شده: مهدی از عترت من و از اولاد فاطمه علیها السلام است (طوسی، ۱۴۱۱: ۱۱۵).

به حکم عقل شناخت و معرفت امام دوازدهم لازم و ضروری می باشد. زیرا امام مهدی علیه السلام امامی است که اطاعت و پیروی از او واجب است، و هر کس که اطاعتش واجب باشد باید صفات و ویژگی هایش را شناخت تا با شخص دیگری اشتباه نشود (موسوی اصفهانی، ۱۴۲۸: ج ۲، ۱۶۶). بنابراین بر همه معتقدان به امامت به خصوص منتظران لازم است تا شناخت صحیحی از امام مهدی علیه السلام پیدا کنند. زیرا امامت و ولایت آن حضرت بابی است که مردم از راه آن می توانند به عبودیت و بندگی خداوند بپردازند و ایمان از طریق آن استکمال پیدا می کند. حضرت آیت الله خامنه ای (مدظله العالی) با یادآوری جایگاه امامت در این باره می فرماید:

امام معصوم، انسان والایی است که از لحاظ دینی، قلب او آئینه تابناک انوار هدایت الهی است؛ روح او به سرچشمه وحی متصل است؛ هدایت او، هدایت خالص است؛ از لحاظ اخلاق انسانی، رفتار و اخلاق او صد درصد همراه با فضیلت است؛ هوای نفس در او راهی ندارد؛ گناه بر او چیره نمی شود؛ شهوت و تمایلات انسانی، او را مغلوب خود نمی کند؛ خشم و غضب، او را از راه خدا دور نمی کند؛ از لحاظ سیاسی، بینش وسیع او آن چنان است که آرام ترین حرکات و ریزترین حوادث را در صحنه زندگی جامعه، با چشم تیزبین خود می بیند (بیانات آیت الله خامنه ای، ۱۳۸۰/۱۲/۱۲).^۱

بنابراین امامت به معنی «پیشوایی روحی و معنوی و پیوند عاطفی و اعتقادی با مردم است» (بیانات آیت الله خامنه ای، ۱۳۷۹/۱/۲۶).^۲

۳. تهذیب نفس

تهذیب نفس یکی دیگر از وظایف منتظران به شمار می رود. زیرا باورشان به امامت و مهدویت موجب می شود تا سختی بین آنان و امام زمان علیه السلام به وجود آورد؛ در نتیجه لازم است منتظران دائماً و لحظه به لحظه اعمال خود را ارزیابی کنند و خود را تحت تربیت و نظارت امام

1. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3110>

2. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3002>

و مقتدای خویش قرار دهند و برای ایجاد و تحکیم و تثبیت فضایل اخلاقی و طرد رزایل اخلاقی همواره تلاش نمایند. در روایتی که از امام عصر علیه السلام نقل شده به این مطلب اشاره شده است:

هر يك از شما باید آنچه را که موجب دوستی ما می شود پیشنه خود سازد و از هر آنچه که موجب خشم و ناخشنودی ما می گردد دوری کند. زیرا فرمان ما به يك باره و ناگهانی می رسد و در آن زمان توبه برای کسی سودی ندارد و پشیمانی از گناه کسی را از کیفر ما نجات نمی بخشد (طبرسی، ۱۴۰۳: ج ۲، ۴۹۸).

آمادگی منتظران از لحاظ اخلاقی و معنوی (تهذیب نفس) بزرگ ترین وظیفه ای است که در منظومه فکری حضرت آیت الله خامنه ای (مد ظله العالی) بدان توجه شده است. ایشان در این باره می فرماید:

بزرگ ترین وظیفه منتظران امام زمان علیه السلام این است که از لحاظ معنوی و اخلاقی و عملی و... خود را آماده کنند (بیانات آیت الله خامنه ای، ۱۳۸۱/۷/۳۰).^۱

بنابراین لازم است «خودمان را بسازیم، خودمان را تطهیر و پاکیزه کنیم و نفوس مان را با خدا آشنا نماییم. این جهاد، بزرگ تر از هر جهاد ظاهری، با هر دشمنی و با هر عظمتی است» (بیانات آیت الله خامنه ای، ۱۳۷۰/۷/۱۷).^۲ پس «هر کدام مان در هر جا که هستیم، همت اولمان باید بر تکمیل نفس و تهذیب نفس و ساختن باطن و متحلی شدن به حلیه ای اخلاق الهی و معنوی باشد (بیانات آیت الله خامنه ای، ۱۳۷۰/۱۰/۱۹). زیرا تهذیب نفس یکی از عوامل مؤثر در تعالی معنوی و اخلاقی است. «آنچه که آسیب پذیری را در این زمینه کم می کند، همان مسائل معنوی و اخلاقی و دعا و ذکر و توجه و تهذیب نفس و خودسازی با هواهای خود و مبارزه کردن با اخلاق فاسد در خود است» (بیانات آیت الله خامنه ای، ۱۳۷۶/۹/۱۳).^۳

علاوه بر آن تهذیب نفس عامل مؤثری در ارتفاع و بهره بردن از فیض وجودی حضرت ولی عصر علیه السلام است. «راهی که برای ارتفاع از آن بزرگوار پیش پای ما گذاشته اند، راه تهذیب نفس است، راه مخصوصی نیست؛ همان راهی است که برای تکامل نفس، برای آدم خوب شدن، برای نورانی شدن دل انسان و انعکاس جلوه جمال الهی در آن جلو پای انسان گذاشته اند» (بیانات آیت الله خامنه ای، ۱۳۸۲/۱۱/۲۱).^۴

1. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3149>

2. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2500>

3. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2862>

4. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3222>

۴. استقامت و پایداری

استقامت و پایداری یکی از عوامل مؤثر در پیروزی افراد و جوامع به شمار می‌رود. با مطالعه سرگذشت پیامبران و اولیای الهی می‌توان به این امر اذعان نمود. آنان برای رسیدن به اهداف متعالی خویش با مشکلات گوناگون مواجه بودند، ولی در عین حال با پایداری و استقامت توانستند پیام الهی را به مردم برسانند و در هدایت مردم توفیقاتی را به دست آورند. بر این اساس بر منتظران لازم است در شرایط دشوار عصر غیبت و مشکلات ناشی از آن، پایداری و مقاوم باشند. در روایات به این ویژگی منتظران اشاره شده است. رسول اکرم ﷺ در این زمینه به اصحاب‌شان فرمودند:

شما اصحاب من هستید، لکن برادران من مردمی در آخرالزمان هستند که به من ایمان می‌آورند، با این‌که مرا ندیده‌اند. خداوند آنها را با نام و نام پدران‌شان، پیش از آن‌که از صلب پدران و رحم مادران‌شان بیرون بیابند، به من شناسانده است. ثابت ماندن یکی از آنها بر دین خود، از صاف کردن درخت خاردار (قتاد) با دست در شب ظلمانی، دشوارتر است. و یا مانند کسی است که قطعه‌ای از آتش چوب درخت «غضا»^۱ را در دست نگاه دارد (صفار، ۱۴۰۴: ج ۱، ۸۴).

کندن خار از درخت «قتاد» در شب تاریک و نگاه داشتن آتش از چوب درخت «غضا» در دست، کنایه از استقامت و پایداری آنان در راه دین است.

در روایت دیگری رسول خدا ﷺ به اصحاب‌شان فرمودند:

پس از شما کسانی می‌آیند که بر هر یک از آنان اجر پنجاه نفر شما را خواهند داد. اصحاب گفتند: ماها در جنگ‌های بدر، احد و حنین با شما بودیم و آیاتی درباره ما نازل شد؛ پس چرا به آنها پنجاه برابر ما ثواب داده می‌شود؟ حضرت فرمودند: آنان در شرایطی دشوار خواهند بود که اگر شما در آن شرایط باشید تحمل و استقامت آنان را نخواهید داشت (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۵۲، ۱۳۰).

در هر دو روایت، مصداق روشن «برادران من» و «پس از شما کسانی می‌آیند» در سخن رسول اکرم ﷺ مردمی هستند که در زمان غیبت امام زمان علیه السلام زندگی می‌کنند، چرا که روایاتی در این زمینه و شبیه به آن از رسول خدا ﷺ نقل شده که مردم زمان غیبت را برادران خود نامیده و به مشکلات و امتحانات سخت الهی و دشواری‌های مختلفی که برای آنها به وجود می‌آید؛ اشاره کرده است (طوسی، ۱۴۱۱: ۴۵۶).

۱. درختی است که به علت سختی چوب آن، ذغالش به کندی خاموش می‌شود.

بر طبق روایات، استقامت و پایداری در غیبت امام از مصادیق صبر برشمرده شده است. رسول اکرم ﷺ در باره استقامت و صبر منتظران می فرماید:

طوبی للصابرین فی غیبتہ؛

خوشا به حال صبر کنندگان در غیبت امام (خزاز رازی، ۱۳۷۱: ۶۰).

براین اساس منتظرانی که صبر و پایداری را پیشه خود نمایند؛ پاداش بزرگی را از خداوند دریافت خواهند نمود. در روایت حمید واسطی از امام محمد باقر ﷺ به این نکته اشاره شده است. آن حضرت به حمید واسطی فرمود:

گمان می کنی کسی که برای خدا صبر کند و انتظار بکشد خداوند فرجی برای او نمی رساند؟ به خدا قسم برای او فرج و گشایشی خواهد بود. خدا رحمت کند بنده ای را که منتظر فرج ما بماند و امر ما را احیاء نماید (برقی، ۱۳۷۱: ج ۱، ۱۷۳).

حضرت آیت الله خامنه ای (مدظله العالی) با یادآوری اهمیت استقامت و پایداری، آن را شرط لازم برای تعالی مادی و معنوی می داند. «یکی از چیزهایی که ما لازم داریم، استقامت و پایداری است. استقامت، یعنی مسیر و جهت گیری را گم نکنیم و مرتب خطاها را اصلاح کنیم» (بیانات آیت الله خامنه ای، ۱۳۸۰/۹/۲۱).^۱ از منظر ایشان استقامت و پایداری مردم در راه انقلاب اسلامی، رمز موفقیت آن محسوب می شود و عامل مهمی برای ایجاد تمدن اسلامی و به تبع آن برای زمینه سازی ظهور به حساب می آید. «عزت و رفاه و اوج افتخارات ملی و فرهنگی و... فقط وابسته به این است که این ملت از دشمنان خود واهمه نکند، راه خود را بشناسد و این راه را با استقامت و پایداری تمام به پیش برود» (بیانات آیت الله خامنه ای، ۱۳۸۶/۵/۶).^۲

از دیدگاه معظم له علاوه بر اتکای مردم به خداوند، باور به امام زمان ﷺ مایه استقامت مردم در مقابل سختی هاست. «اتکا به خدای متعال و اعتقاد به نگاه رؤفانه و پدرانۀ حضرت بقیة الله ﷺ به ملت، این تأثیر بزرگ را در زندگی ما و در رفتار ما دارد که ما را با قوت قلب در مقابل امواج گوناگون وادار به استقامت می کند» (بیانات آیت الله خامنه ای، ۱۳۸۴/۶/۲۹).^۳

1. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=10881>

2. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3395>

3. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3308>

۵. بصیرت و آگاهی

بصیرت و آگاهی یکی دیگر از وظایف منتظران به شمار می‌رود. بر این اساس لازم است آنان نسبت به مسائل مختلف فکری، اجتماعی، سیاسی، و... دارای آگاهی لازم باشند. زیرا آگاهی و بصیرت یکی از عوامل مؤثر در مقابله با دسیسه‌ها و فتنه‌هاست. امیرالمؤمنین علیه السلام در باره اهمیت بصیرت در مواجهه با فتنه می‌فرماید:

در فتنه‌های درهم پیچیده به هنگام پیدایش نوزاد فتنه‌ها و آشکار شدن باطن آنها و برقرار شدن قطب و مدار آسیای آن، با آگاهی قدم بردارید... (نهج البلاغه، خطبه ۱۵۱، ۲۷۶).

در سخن دیگر می‌فرماید:

پس سعی کنید؛ شما پرچم فتنه و نشانه‌های بدعت‌ها نباشید (شما یار و همکار فتنه نباشید) و آنچه را که پیوند امت اسلامی بدان استوار و پایه‌های طاعت بر آن پایدار است، بر خود لازم شمارید (همان: خطبه ۱۵۱، ۲۷۸).

منتظران به جهت رسالتی که بر عهده دارند توجه به این امر در باره آنان از اهمیت بیشتری برخوردار است. بدین جهت این مطلب در منظومه فکری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) به صورت جدی مورد توجه قرار داده شده است. ایشان در این زمینه می‌فرماید:

ما امروز چقدر باید هوشیار باشیم! دشمنان سراغ مجموعه‌ی احکام و مقررات اسلام رفتند؛ هر عقیده، هر توصیه‌ای از شرع مقدّس که در زندگی و سرنوشت آینده فرد و جماعت و امت اسلامی تأثیر مثبتی بارزی داشته است؛ به نحوی با آن کلنجار رفتند، تا اگر بتوانند، آن را از بین ببرند؛ اگر نتوانند، روی محتوایش کار کنند... دشمنان - برای این که بتوانند يك نقطه‌ی درخشان را کور، یا کمرنگ کنند، یا نقطه‌ی تاریکی را به وجود آورند! سال‌های متمادی می‌نشینند و پول خرج می‌کنند (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۶/۹/۲۵).^۱

از دیدگاه معظم‌له آگاهی و بصیرت ملت‌ها عامل مؤثر برای جلوگیری از نفوذ دشمنان است. «افزایش بصیرت و آگاهی سیاسی ملت‌ها سد محکمی در مقابل سیل بنیان‌کن فرهنگ سلطه که هموارکننده راه نفوذ نظامی، سیاسی و اقتصادی و برقرار نگه‌دارنده شبکه سلطه است، خواهد بود» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۶۵/۶/۱۴).^۲ بنابراین همواره لازم است آگاهی و بصیرت را در خودمان تقویت کنیم. «نباید تسلیم ناآگاهی‌ها شویم. باید آگاهی و بصیرت را در

1. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2865>

2. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=20833>

خودمان تقویت کنیم» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۶۸/۴/۲۰).^۱

۶. آمادگی و زمینه‌سازی برای ظهور

آمادگی و زمینه‌سازی برای ظهور، یکی دیگر از وظایف منتظران به‌شمار می‌رود. زیرا کسانی که در انتظار ظهور به‌سر می‌برند همیشه خود را برای رسیدن به آن باید آماده نگه دارند و دائماً باید در حال حرکت و تلاش و کسب آمادگی باشند. آمادگی گستره وسیعی را دربر می‌گیرد و تنها به آمادگی رزمی و نظامی خلاصه نمی‌شود. بلکه شامل آمادگی فکری، علمی، فرهنگی، سیاسی، اخلاقی و دیگر زمینه‌ها نیز می‌شود. منتظران، با آمادگی در جهات مختلف، خود را برای یاری امام مهدی علیه السلام آماده و زمینه را برای ظهور مهیا می‌کنند. در برخی از روایات به آمادگی‌های عبادی و رزمی و اخلاقی و ... آنان اشاره شده است. در روایتی از امام صادق علیه السلام چنین نقل شده است:

... آنان هنگام شب نمی‌خوابند، زمزمه‌ی قرآن و مناجات‌شان هم چون زنبوران عسل فضا را آکنده می‌سازد، تا بامداد به عبادت می‌ایستند و بامدادان سوار بر مرکب‌ها می‌شوند، آنان راهبان شب و شیران روز و گوش به فرمان امام خویش هستند. ایشان چون مشعل‌های فروزانند که دل‌های استوارشان به‌سان قندیل‌های نور در سینه‌های‌شان آویخته شده است. این مردان تنها از خدا می‌ترسند، فریاد «لا اله الا الله و الله اکبر» آنان بلند است. همواره شهادت و کشته شدن در راه خدا را آرزو می‌کنند و شعارشان «یا لثارات الحسین» است (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۵۲، ۳۰۸).

گرچه ظاهر این روایت ناظر به زمان ظهور است اما باید اعتراف نمود تربیت چنین افرادی برای ظهور نیازمند برنامه‌ریزی و زمینه‌سازی است زیرا این افراد به‌صورت ناگهانی و بدون پشتوانه اخلاقی و تربیتی هرگز ظهور و بروزی نخواهند داشت؛ بنابراین زمینه‌سازی امری لازم و بایسته است.

این وظیفه در منظومه فکری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) مورد توجه قرار گرفته است. ایشان در این زمینه به جوانان می‌فرماید:

جوانان بایستی آمادگی‌شان را بیشتر کنند... آن چیزی که برای همه لازم است، آمادگی معنوی؛ یعنی آمادگی فکری، آمادگی روحی، آمادگی سیاسی و... (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۶/۹/۵).^۲

1. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2137>

2. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2860>

زیرا آمادگی در حوزه‌های مختلف موجب شکست دشمنان خواهد شد. «در صورت آمادگی و هشیاری، همه توطئه‌های دشمن خنثی می‌گردد» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۶۸/۳/۱۸).^۱ در واقع برای حفظ دست‌آوردهای انقلاب اسلامی که در مسیر زمینه‌سازی برای ظهور به پیش می‌رود؛ لازم است همه اقشار ملت آمادگی خودشان را حفظ نمایند. «این‌جانب، از همه آحاد ملت و اقشار گوناگون می‌خواهم که حفظ آمادگی و هشیاری و توجه به توطئه‌های دشمنان را فریضه انقلابی خود بدانند» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۶۸/۳/۱۸).^۲ زیرا حفظ آمادگی می‌تواند زمینه را برای ظهور فراهم آورد. حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) در این خصوص می‌فرماید:

امروز تکلیف شما چیست؟ شما امروز باید چه بکنی؟ شما باید زمینه را آماده کنی، تا آن بزرگوار بتواند بیاید و در آن زمینه آماده، اقدام فرماید. از صفر که نمی‌شود شروع کرد! جامعه‌ای می‌تواند پذیرای مهدی موعود عج باشد که در آن آمادگی و قابلیت باشد (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۶/۹/۲۵).^۳

ایشان در باره مصادیق آمادگی مردم به خصوص جوانان و نقش آن، می‌فرماید: این آمادگی چگونه است؟ این، همانی است که شما نمونه‌هایی از آن را در جامعه خودتان مشاهده می‌کنید... امروز در کجای دنیا جوانانی پیدا می‌شوند که روی شهوات نفس و روی مادی‌گری پا بگذارند و سراغ معنویات بروند؟... این‌که عدد عظیمی از یک نسل، این‌طور باشند، کجای دنیا هست؟... امروز جوانان خوب، جوانان مؤمن، حزب‌اللهی، با گذشت از شهوات نفسانی و انسان‌هایی که دارای گذشت از پول و کسب ثروت و درآمد باشند، زیاد هستند؛... پس می‌شود قدم به قدم به سمت صلاح پیش رفت (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۶/۹/۲۵).^۴

«می‌شود زمینه‌ها را فراهم کرد. وقتی چنین زمینه‌هایی إن شاء الله گسترش پیدا کند، زمینه ظهور حضرت بقیة الله عج نیز پدید می‌آید و مسئله مهدویت این آرزوی دیرین بشر و مسلمین تحقق می‌یابد» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۶/۹/۲۵).^۵ بنابراین «زمینه‌ها وقتی آماده شد؛ آن وقت که معلوم شد در مقابل قدرت مادی مستکبران عالم، زمینه این وجود دارد که آحاد

1. <http://farsi.khamenei.ir/message-content?id=2079>
 2. <http://farsi.khamenei.ir/message-content?id=2079>
 3. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2865>
 4. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2865>
 5. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2865>

بشر بتوانند بر روی حرف حق خود بایستند، آن روز، روز ظهور امام زمان علیه السلام است؛ آن روز، روزی است که منجی عالم بشریت به فضل پروردگار ظهور کند و پیام او همه دل‌های مستعد را که در همه جای جهان هستند، به خود جذب کند و آن وقت دیگر قدرت‌های ستمگر، قدرت‌های زورگو، قدرت‌های متکی به زر و زور نتوانند حقیقت را آن چنانی که قبل از آن همیشه کرده‌اند با فشار زر و زور خود به عقب بنشانند یا مکتوم نگه دارند» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۸/۲۲).^۱ در نتیجه مردم هر چقدر آمادگی بیشتر پیدا کنند و در ارتقای معرفت و اخلاق و رفتار و کسب صلاحیت‌ها بیشتر بکوشند؛ یک قدم به ظهور نزدیک خواهند شد. «شما مردم عزیز به خصوص شما جوانان هرچه که در صلاح خود، در معرفت و اخلاق و رفتار و کسب صلاحیت‌ها در وجود خودتان بیشتر تلاش کنید، این آینده را نزدیک‌تر خواهید کرد. این‌ها دست خود ماست. اگر ما خودمان را به صلاح نزدیک کنیم، آن روز نزدیک خواهد شد... هرچه ما کار خیر و اصلاح درونی و تلاش برای اصلاح جامعه انجام دهیم، آن عاقبت را دائماً نزدیک‌تر می‌کنیم» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۸/۲۲).^۲

از این منظر بین انتظار حقیقی و زمینه‌سازی ظهور، تلازم وجود دارد؛ یعنی هر مقدار به زمینه‌سازی کمک شود؛ در واقع به انتظار حقیقی نزدیک‌تر شده‌ایم. «ما آن وقتی می‌توانیم حقیقتاً منتظر به حساب بیاییم که زمینه را آماده کنیم برای ظهور مهدی موعود علیه السلام زمینه باید آماده بشود؛ و آن عبارت از عمل کردن به احکام اسلامی و حاکمیت قرآن و اسلام است» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۱۱/۳۰).^۳ نکته مهم و شایان توجه در این بیانات، این است که از منظر حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مد ظله العالی) ظهور امری اکتسابی است که با آمادگی و زمینه‌سازی می‌توان به آن دست یافت و زمان آن را نزدیک‌تر کرد. براساس این مبنا، لازم است همواره افرادی با ویژگی‌های مخصوص، به عنوان منتظران آماده، در میان امت اسلامی و جامعه مسلمین حضور داشته باشند؛ تا هر وقت ظهور محقق شد؛ آنان برای یاری امام زمان علیه السلام به وی ملحق شوند. قهراً برای پرورش چنین افرادی، آمادگی و زمینه‌سازی لازم است. از احادیث نیز می‌توان بر این مطلب شاهد آورد. بر طبق روایتی جابر جعفی می‌گوید: به امام محمد باقر علیه السلام عرض کردم:

فرج شما کی خواهد بود؟ حضرت در پاسخ فرمود: هیهات! هیهات! فرج ما تحقق

1. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3034>

2. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3034>

3. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2586>

نمی‌پذیرد، مگر این‌که شما آزمایش شوید! باز هم آزمایش شوید! باز هم آزمایش شوید!
این را سه بار فرمودند تا آن‌جا که آلودگی برطرف شود، و پاکی بماند (طوسی، ۱۴۱۱: ۳۳۹).

در روایت دیگر نیز امام باقر علیه السلام با تأکید بر تهذیب و خودسازی می‌فرماید:
ای گروه شیعه! شما هم چون سمره‌ای که به چشم می‌کشند خالص می‌شوید (همان).
واضح است تربیت اخلاقی، تهذیب و پاکسازی لازمه برطرف شدن آلودگی از مردم است؛ و زمینه‌سازی و آمادگی برای ظهور، می‌تواند در خالص شدن و تربیت افراد در ابعاد مختلف مؤثر باشد. بر طبق این مبنا، بین آمادگی و زمینه‌سازی از یک طرف و ظهور از طرف دیگر ملازمه وجود دارد؛ یعنی هرچه زمینه‌سازی بیشتر و با کیفیت بالایی صورت گیرد و آمادگی برای ظهور بیشتر باشد؛ به همان میزان سطح معرفتی و اخلاقی جامعه نیز ارتقاء پیدا خواهد کرد و در نتیجه یک گام به ظهور نزدیک‌تر خواهد شد. بنابراین از این جهت زمینه‌سازی و آمادگی می‌تواند سببی از اسباب ظهور باشد؛ یعنی در واقع ظهور فرایندی است که به زمینه‌سازی و آمادگی نیازمند است؛ و در نتیجه هر وقت زمینه‌سازی و آمادگی به وجود آمد؛ امر الهی بر ظهور نیز محقق خواهد شد.

شاید همین امر موجب شده که در روایات روی «انتظار» تأکید زیادی شده است؛ و در واقع توصیه به انتظار به هدف آماده‌سازی فردی و اجتماعی است و به‌عنوان راه‌بردی مهم در زمان غیبت محسوب می‌شود؛ که زمینه‌ساز انقلاب جهانی منجی موعود است. بنابراین زمینه‌سازی به معنی شناخت وظایف و انجام تکالیف و آماده شدن برای ظهور حضرت مهدی علیه السلام است. پس لازم است وظایفی که در زمان غیبت بر دوش ما گذاشته شده و از ما خواسته شده، عمل کنیم تا در ظهور حضرت مهدی علیه السلام شتاب لازم پدید آید.

۷. حاکمیت بخشی به دین از راه تشکیل حکومت اسلامی

وجود حکومت در زندگی بشر امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است؛ به گونه‌ای که بدون آن، زندگی اجتماعی با مشکلات متعددی مواجه خواهد شد؛ به گونه‌ای که استمرار آن امکان‌پذیر نخواهد بود. «پژوهش‌های جامعه‌شناسان نشان می‌دهد که تشکیل دولت در هر شرایطی یک ضرورت اجتماعی است و نمی‌توان بی‌نیاز از آن بود؛ زیرا با نگاهی به تاریخ بشر، چه در دوران کهن و چه در دوران متأخر معلوم می‌شود که انسان همواره در حال اجتماع می‌زیسته است و اجتماع یکی از نیازهای انسانی بوده و زندگی بیرون از اجتماع برای بشر تقریباً ناممکن

است» (شمس‌الدین، ۱۳۷۵: ۳۰). از دید جامعه‌شناسان نهاد سیاست و حکومت کارکردش در درجه اول ارضای نیاز به حفظ نظم عمومی در جامعه است. به قول گیدنز «حکومت به معنای اجرای منظم سیاست‌ها و تصمیمات از سوی مقامات اداری در درون یک دستگاه سیاسی است» (گیدنز، ۱۳۸۷: ۳۳۹).

از دیدگاه اسلام ضرورت حکومت با توجه به اهداف بعثت انبیاء و پیاده‌شدن اهداف آنان، تلازم دارد. در قرآن کریم از جمله اهداف مهم بعثت پیامبران استقرار قسط و عدل معرفی شده است (حدید: ۲۵). بنابراین وجود حکومت امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است. از این جهت بین زمان حضور امام معصوم و غیبت او تفاوتی وجود ندارد. در زمان غیبت، از منظر شیعه حکومت و نظام سیاسی مبتنی بر ایده ولایت فقیه تعریف شده است. براساس آن در عصر غیبت، هدایت جامعه به دست فردی است که باید عالم به مسائل، شجاع، سیاست‌مدار، دیندار، اهل ورع و تقوا و از پیروی هوای نفس مصون باشد. در نظام سیاسی برآمده از این اندیشه، لازم است؛ ارزش‌های الهی حاکمیت پیدا کند و علاوه بر پیشرفت مادی، رشد و ترقی و تعالی معنوی را نیز به همراه داشته باشد. بنابراین حاکمیت بخشی به دین اسلام از راه تشکیل حکومت، یکی دیگر از وظایف منتظران به شمار می‌رود.

این مطلب در منظومه فکری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) نیز مورد توجه قرار گرفته و در بیانات مختلف بر آن تأکید شده است. از دیدگاه معظم له «اقامه دین، وظیفه است. حاکمیت دین، هدف مهم همه ادیان است؛ «لِیَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (حدید: ۲۵). قیام به قسط، قیام به عدل و حاکمیت الهی، هدف بزرگ ادیان است. اصلاً ائمه ما تمام زجر و مصیبت‌شان به خاطر این بود که دنبال حاکمیت الهی بودند» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۵/۳۰).^۱ از این جهت می‌توان گفت: تلاش برای حاکمیت اسلام رسالت مهم و خطیر منتظران است؛ و بزرگ‌ترین امتحانی است که آنان با آن مواجه هستند.

«امتحان بزرگ که مریدان و شیعیان ولی عصر علیه السلام با آن مواجه هستند، همان امتحان تلاش برای حاکمیت اسلام است. برای حاکمیت اسلام باید کوشش کنید» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۱۱/۳۰).^۲ زیرا حاکمیت اسلام نیاز اساسی جهان اسلام به شمار می‌رود. «آنچه که دنیای اسلام به آن نیاز داشته است و امروز هم به آن نیاز دارد، «حاکمیت اسلام» است. حاکمیت

1. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2482>

2. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2586>

اسلام می‌تواند دردهای کهنه و مزمن بشریت را درمان کند» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۸/۶/۹).^۱ ملت ایران در این زمینه پیش قدم شده و اولین گام‌های خویش برای حاکمیت اسلام و قرآن را برداشته است. «اولین قدم برای حاکمیت اسلام و برای نزدیک شدن ملت‌های مسلمان به عهد ظهور مهدی موعود علیه السلام، به وسیله ملت ایران برداشته شده است؛ و آن، ایجاد حاکمیت قرآن است» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۱۱/۳۰).^۲ تعالی روحی و معنوی جامعه، رسالت اصلی حاکمیت اسلام و قرآن است.

«حاکمیت اسلام، یعنی حاکمیت عدل و علم و انصاف بر مجموعه انسان‌ها. حاکمیتی که می‌تواند هم جسم انسان‌ها، هم دل انسان‌ها، هم عواطف، اخلاق و زندگی واقعی و زندگی معنوی آنها و هم دنیا و آخرت‌شان را آباد کند» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۷/۲/۲).^۳ بنابراین تشکیل نظام اسلامی را باید یکی از مقدمات حکومت جهانی امام مهدی علیه السلام دانست که برای اجرای عدل و حق تشکیل خواهد شد. این برداشت لازمه تفسیر درستی از انتظار است که در منظومه فکری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) مورد توجه قرار داده شده است. ایشان در باره ضرورت تشکیل حکومت اسلامی می‌گوید:

دست قاهر قدرت مند الهی ملکوتی است که باید بیاید و با کمک همین انسان‌ها سیطره ظلم را از بین ببرد و حق را غالب کند و عدل را در زندگی مردم حاکم کند و پرچم توحید را بلند کند؛ انسان‌ها را بنده واقعی خدا بکند. باید برای این کار آماده بود. تشکیل نظام جمهوری اسلامی یکی از مقدمات این حرکت عظیم تاریخی است. هر اقدامی در جهت استقرار عدالت، یک قدم به سمت آن هدف والاست. انتظار معنایش این است (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۷/۵/۲۷).^۴

۸. ظلم ستیزی

ظلم ستیزی خواست فطری بشریت است و بر پایه آن مردم در انتظار ظهور منجی موعود به سر می‌برند. زیرا بر طبق وعده داده شده، با ظهور منجی ظلم و ستم، از ریشه کنده می‌شود و جامعه انسانی طعم شیرین عدالت را خواهد چشید. در حقیقت «روز موعود یعنی روزی که عدالت با جهانی پر از جور و ستم روبرو می‌شود و پایه‌های آن را ویران می‌کند و طرحی نو در

1. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=4221>

2. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2586>

3. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2883>

4. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3644>

می‌اندازد. روز موعود یعنی روزی که ستم به هر اندازه که فزونی یابد و در جهان ریشه بدواند و بر مقدرات، حکومت کند، بایستی نابود شود و هرگز جاودانه نخواهد بود. این تفکر که ظلم در اوج خود بایستی شکست بخورد و این شکست حتمی است؛ به ستم‌دیدگان و امت‌های رنجیده، امید می‌بخشد که محاسبات را تغییر دهند و کاخ ظلم را فرو ریخته و بر خرابه‌های آن شالوده عدالت را پی‌ریزی کنند... وقتی از ما خواسته می‌شود به مهدی ایمان بیاوریم... مقصود این است که به ما الهام شود تفکر نفی هر نوع ظلم و ستم که مهدی سمبل آن است؛ اینک در شخص پیشوای منتظر که به زودی ظهور خواهد کرد، تجسم یافته است، شخصیتی که به همه قدرت‌ها «نه» می‌گوید» (صدر، ۱۴۱۷: ۴۴).

بنابراین منتظران ظهور که خود را برای آن واقعه مهم آماده و برای آن زمینه‌سازی می‌کنند؛ ظلم‌ستیزی و مبارزه با مظاهر مختلف ظلم و ستم را باید یکی دیگر از وظایف خودشان بدانند و خود را برای این رسالت مهم آماده نمایند.

این مطلب در منظومه فکری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) مورد توجه قرار داده شده و در بیانات مختلف بدان اشاره شده است. ایشان در باره رسالت دین اسلام در این خصوص می‌فرماید:

اسلامی که در آن، تلاش برای عدالت و مبارزه با ظلم نباشد، چه طور می‌تواند اسلام باشد و بشریت به سمت آن حرکت کند؟ بشر به سمت آن چیزی حرکت می‌کند که مظهر آن، وجود مقدس مهدی علیه السلام باشد و او کسی است که در احادیث متواتر وارد شده که دنیا را از عدل و داد پُر می‌کند و ظلم را ریشه‌کن می‌سازد (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۶۸/۱۲/۱۰).^۱

بنابراین «همه بشریت متدین، منتظر مصلح است و همه‌ی مسلمین، منتظر مهدی موعودند... عدل و داد، استقرار عدالت در جامعه، از بین بردن ظلم از سطح زمین، خصوصیت مهدی موعود علیه السلام است» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۶۸/۱۲/۱۰).^۲ زیرا «ما شعله‌های ظلم و جور و نظام ظالمانه و استکبار را مشاهده می‌کنیم که روز به روز مشتعل‌تر می‌شود... الآن دنیا از ظلم و جور پُر شده و واقعاً ملت‌ها پناهی ندارند. اگر ما خودمان را در سایه اسلام حفظ کنیم، می‌توانیم پناه ملت‌ها باشیم. بنابراین، هدف بزرگ پیامبران و هدف قیام ولی عصر علیه السلام تأمین عدالت اجتماعی است. اولین ارزش در نظام ما از لحاظ عملی، باید تأمین عدالت اجتماعی

1. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2272>

2. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2272>

باشد» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۶۸/۱۱/۹).^۱

از منظر حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) یأس و ناامیدی از مبارزه با ظلم، آفت بزرگی است که ممکن است اقشار مختلف مردم به خصوص نخبگان دچار آن شوند. البته در مکتب انتظار این درس آموخته می‌شود که در مقابل ظلم باید ایستادگی کرد و نباید دچار یأس و ناامیدی شد. «اولین درس عملی از این موضوع - انتظار و مهدویت - این است که نابود کردن بنای ظلم در سطح جهان، نه فقط ممکن است، بلکه حتمی است. این، مطلب بسیار مهمی است که نسل‌های بشری امروز معتقد نباشند که در مقابل ظلم جهانی، نمی‌شود کاری کرد. امروز وقتی ما با نخبگان سیاسی دنیا از ظلم‌های مراکز قدرت بین‌المللی و سیستم جهانی ظلم ... صحبت می‌کنیم، می‌بینیم آنها می‌گویند بله؛ چیزی که شما می‌گویید، درست است؛ واقعاً ظلم می‌کنند؛ اما کاری نمی‌شود کرد! یعنی مجموعه بزرگی از نخبگان که سررشته کار در دنیا در دست آنهاست، اسیر یأس و ناامیدی‌اند و این یأس و ناامیدی را به ملت‌های خود سرریز می‌کنند و آنها را از این‌که بتوان نقشه ظالمانه و شیطانی امروز دنیا را عوض کرد، مأیوس می‌کنند. بدیهی است که انسان‌های مأیوس نمی‌توانند هیچ حرکتی در راه اصلاح انجام دهند. آن چیزی که انسان‌ها را وادار به کار و حرکت می‌کند، نور و نیروی امید است. اعتقاد به مهدی موعود علیه السلام، دل‌ها را سرشار از نور امید می‌کند. برای ما که معتقد به آینده حتمی ظهور مهدی موعود علیه السلام هستیم، این یأسی که گریبان‌گیر بسیاری از نخبگان دنیاست، بی‌معناست. ما می‌گوییم نخیر، می‌شود نقشه سیاسی دنیا را عوض کرد؛ می‌شود با ظلم و مراکز قدرت ظالمانه درگیر شد و در آینده نه فقط این معنا امکان‌پذیر است، بلکه حتمی است. وقتی ملتی معتقد است نقشه ظالمانه و شیطانی امروز در کل عالم قابل تغییر است، آن ملت شجاعت می‌یابد و احساس می‌کند دست تقدیر، تسلط ستمگران را برای همیشه به طور مسلم ننوشته است. انسان‌ها می‌توانند تلاش کنند و پرچم عدالت را - و لو در یک نقطه محدود - بلند کنند» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۱/۷/۳). اگرچه امپراتوری رسانه‌ای در صدد است به وسیله تبلیغات گسترده، ملت‌ها را متقاعد کند که به وضع موجود خویش راضی باشند و از هرگونه مبارزه با نظام سلطه دست بردارند؛ اما مکتب انتظار در مقابل آن، رسالت مبارزه با ظلم را وظیفه خود می‌داند و آن را به منتظران تعلیم می‌دهد. «امروز دستگاه‌های تبلیغاتی مراکز استکباری دنیا و

1. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2259>

2. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3149>

روشنفکران وابسته به آنها، در سطح عالم این طور تبلیغ می‌کنند که هیچ حرکتی در مقابل نظم ظالمانه کنونی ممکن نیست. با فکر انقلاب و آرمان‌گرایی مبارزه می‌کنند و می‌خواهند ملت‌ها را متقاعد کنند که به همین وضعیت کنونی ظالمانه دنیا بسازند و در مقابل آن هیچ عکس‌العملی نشان ندهند. فکر اعتقاد به مهدی، نقطه مقابل این تبلیغات غلط و ظالمانه است. جوانان و روشنفکران و عموم ملت ما با اعتقاد به ظهور مهدی علیه السلام این اعتقاد راسخ را در دل خود پرورش می‌دهند که نظم ظالمانه جهانی، قابل زوال است و ابدی نیست؛ می‌شود با آن مبارزه و در مقابل آن ایستادگی کرد» (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۱/۷/۳^۱).

براساس مبنای یاد شده باید گفت: تلاش برای مبارزه با ظلم و ستم رسالت مهم و خطیری است که منتظران آن را از مکتب انتظار می‌آموزند و باید در سبک زندگی منتظرانه بدان پایبند باشند.

نتیجه‌گیری

انتظار فرج عنصر مشترک همه ادیان است و در حوزه‌های مختلف فردی و اجتماعی آمادگی لازم را به وجود می‌آورد؛ آرمان‌گرایی و نشاط و پویایی و وظیفه‌شناسی و روح امید را در افراد زنده می‌کند. در اندیشه اسلامی این باور در قالب اندیشه مهدویت متجلی شده است. اهمیت آن باعث شده، همواره مورد توجه اندیشمندان اسلامی به خصوص شیعه قرار گیرد و حرکت‌های فرهنگی و اجتماعی و سیاسی را براساس آن پی‌ریزی نمایند. به هدف ایجاد آمادگی در جامعه منتظر، لازم است دیدگاه آنان در باره انتظار، مورد واکاوی قرار داده شود. بدین جهت در این نوشته، آثار انتظار و وظایف منتظران از منظر حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله العالی) مورد بررسی قرار داده شد. مهم‌ترین یافته‌های این تحقیق عبارت است از:

۱. در مفهوم‌شناسی انتظار تفسیری که از سوی مقام معظم رهبری (مدظله العالی) ارائه شده، تفسیری جامع و بدیعی است که با استناد به سخنان و آثار ایشان تبیین گردید؛
۲. آثار انتظار از منظر مقام معظم رهبری (مدظله العالی) به صورت نظام مند مورد بررسی قرار داده شد؛ مهم‌ترین آثار انتظار که در این نوشته بدانها پرداخته شد؛ عبارتند از: امیدآفرینی؛ حرکت، نشاط و پویایی؛ فرج و گشایش؛ پیشرفت و تعالی؛ ظلم‌ستیزی؛ انسجام بخشی و ایجاد وفاق و همبستگی اجتماعی؛

1. <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3149>

۳. علاوه بر آثار انتظار، وظایف منتظران نیز از منظر معظم له مورد بررسی قرار داده شد. مهم‌ترین وظایف منتظران عبارتند از: تحکیم باورهای دینی؛ شناخت امام زمان علیه السلام؛ خودسازی و تهذیب نفس؛ استقامت و پایداری؛ بصیرت و آگاهی؛ آمادگی و زمینه‌سازی برای ظهور؛ حاکمیت بخشی به دین از راه تشکیل حکومت اسلامی؛ و ظلم‌ستیزی. از محدودیت‌های این پژوهش، عدم نظام‌مندی فرمایشات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در خصوص آثار انتظار و وظایف منتظران و عدم کار پژوهشی و فقدان منابع لازم در این خصوص است.

منابع

قرآن کریم

۱. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۵۹ق)، *کمال الدین و تمام النعمه*، تهران، دارالکتب الاسلامیه، دوم.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۷۸ق)، *عیون اخبار الرضا علیه السلام*، تهران، نشر جهان، اول.
۳. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق)، *لسان العرب*، بیروت، دار صادر، سوم.
۴. بیرو، آلن (۱۳۷۵)، *فرهنگ علوم اجتماعی*، ترجمه: باقر ساروخانی، تهران، نشر کیهان، سوم.
۵. خزاز رازی، علی بن محمد (۱۴۰۱ق)، *کفایة الاثر فی النص علی الائمة الاثنی عشر*، قم، بیدار.
۶. زبیدی، محمد بن مرتضی (۱۴۱۴ق)، *تاج العروس*، بیروت، دارالفکر، اول.
۷. سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی (۱۳۶۵ش)، *در مکتب جمعه (مجموعه خطبه‌های نماز جمعه تهران)*، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۸. سایت رهبر معظم انقلاب اسلامی حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله العالی)، Khamenei.ir.
۹. شمس‌الدین، محمد مهدی (۱۳۷۵)، *نظام حکومت و مدیریت در اسلام*، ترجمه: سید مرتضی آیت‌الله زاده شیرازی، تهران، دانشگاه تهران.
۱۰. صدر، محمد باقر (۱۴۱۷ق)، *بحث حول المهدي*، با مقدمه: دکتر عبدالجبار شراره، بیروت، الغدیر.
۱۱. صفار، محمد بن الحسن (۱۴۰۴ق)، *بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد علیهم السلام*، قم، مرعشی نجفی، اول.
۱۲. طبرسی، احمد بن علی (۱۴۰۳ق)، *الاحتجاج علی اهل اللجاج*، مشهد، نشر مرتضی، اول.
۱۳. طوسی، محمد بن الحسن (۱۴۱۱ق)، *الغیبه*، قم، دارالمعارف الاسلامیه، اول.

۱۴. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق)، *الکافی*، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چهارم.
۱۵. گیدنز، آنتونی (۱۳۸۷)، *جامعه‌شناسی*، ترجمه: منوچهر صبوری، تهران، نی، بیست و دوم.
۱۶. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق)، *بحارالانوار*، بیروت، داراحیاء التراث العربی، دوم.
۱۷. مطهری، مرتضی (۱۳۹۲)، *مجموعه آثار*، قم، صدرا، هفتم.
۱۸. موسوی اصفهانی، محمدتقی (۱۴۲۸ق)، *مکیال المکارم فی فوائد الدعاء للقائم*، قم، مؤسسه الامام المهدي علیه السلام، پنجم.
۱۹. نعمانی، محمد بن ابراهیم (۱۳۹۷ق)، *الغیبه*، تهران، نشر صدوق، اول.

